

# Halina Orlińska

---

## "Burgen am Rhein", Kurt Frein, Jan Meissner, Nordestedt 1983 : [recenzja]

---

Ochrona Zabytków 41/3 (162), 205-208

---

1988

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej [bazhum.muzhp.pl](http://bazhum.muzhp.pl), gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Valdštejn, Vavroušek, R. Vejrych, J. Veris, J. F. Věšin, A. Vít, F. Vittik, F. Vítovský, J. Vlček, V. Vodňanský, J. Vochoč, F. Volk, A. Volkmer, J. Votruba, Vratislav z Mitrovic, V. Vrbová-Kotrbová, R. Vydílaček, R. Vysekal, V. Vysekal, B. Wachsmann, J. Wachsmann, A. Waldhauser, F. K. Waldherr, A. V. Waraus, J. Weigel, A. Weiss, K. Wellner, Widmann, F. Wiehl, R. Wicher, Windischgrätz, A. Wolf, T. G. Wolf, K. Würbs, J. Zásche, A. Zdrázila, Zedwitz, J. Zelený, J. A. Zeyer, E. Zillich, Zichy, W. Zlamal, J. Zrzavý, J. Zumsande, F. B. Zvěřina, K. Žádník, F. Ženišek, J. Ženišek.

Streszczenia w jęz. rosyjskim, francuskim i niemieckim.

## Zeszyt 10, ss. 64, ilustr.

V. Razím, *Městské opevnění Dvora Králové nad Labem. K metodice památkových konzervací* (Mury miejskie w Dworze Kralowej nad Łabą. W kwestii metodyki konserwacji zabytków), ss. 577–588, 21 ilustr. Miasto Dwór Kralowej należy do najmniej znanych pod względem zbadania jego dziejów. Rys historyczny, prezentacja układu fortyfikacji miejskich i ich roli w życiu miasta. Opis zachowanych reliktów fortyfikacji (bramy, mury). Analiza problemów konstrukcyjnych i materiałowych.

P. Koukal, *Oprava a restaurování historických varhan v Nové Říši* (Naprawa i restauracja historycznych organów w Nowej Rżyszi), ss. 589–592, 1 ilustr. Artykuł prezentuje dokładny opis obiektu, który powstał w latach 1764–1765 w pracowni B. Semráda. Przebieg prac restauratorskich.

A. Kubíková, *Zaniklá českokrumlovská knížecí zahrada na Novém Městě* (Zaginiony książęcy ogród na Nowym Mieście w Czeskim Krumlowie), ss. 593–594. Ogród przeżywał swój rozkwit na przełomie XVII i XVIII w. Rys historyczny z podaniem roślinności pielęgnowanej w ogrodzie.

J. Sommer, *Ke stavební podobě gotických kostelů s chórovou věží ve východní části středních Čech* (W kwestii kościołów gotyckich z wieżą po stronie chóru, obiekty we wschodniej części Czech środkowych), ss. 595–602, 17 ilustr. Studium naukowo-historyczne prezentujące liczne obiekty, które, jak dotąd, nie były przedmiotem szczegółowych badań historyków sztuki. Przykłady kościołów z Koszetic, Welimia, Cyrkwicy.

V. Váňá, *Turistická sezóna na památkových objektech ČSR v roce 1985* (Sezon turystyczny w obiektach zabytkowych w CSR w 1985 r.) ss. 603–604. Analiza udostępniania obiektów zabytkowych w Czeskiej Republice Socjalistycznej w 1985 r. Dane statystyczne.

Recenzje, s. 607.

Streszczenia w jęz. rosyjskim, francuskim i niemieckim.

oprac. Magdalena Gumkowska

Kurt Frein, Jan Meissner, *Burgen am Rhein* (Zamki nadreńskie). „Bildatlas Spezial” z. 9 HB. Velags- und Vertriebsgesellschaft mbH, Harksheider Verlagsgesellschaft mbH Nordstedt 1983, 113 ss., 141 il. (128 il. kol).

Dziewiąty numer seryjnego wydawnictwa „Bildatlas Spezial” poświęcony jest zamkom obronnym zlokalizowanym po obu stronach Renu, między Bonn i Moguncją. Autorzy pracy, dobrze znający problematykę ochrony zabytków, a zamków nadreńskich w szczególności, w sposób zwięzły i skondensowany zapoznają czytelnika z historią zamków nadreńskich i ich stanem obecnym, a także wykorzystaniem.

Wysoki poziom edytorski wydawnictwa i sposób podawania informacji przez autorów sprawiają, że opracowanie to jest interesujące także dla czytelnika spoza kręgu kultury niemieckojęzycznej.

Zeszyt składa się z dwóch części: opisowej i dokumentacyjnej. Część opisowa, poza informacjami historycznymi i ogólnymi, zawiera skrócony lub bardziej szczegółowy opis 59 obiektów oraz wzmianki o innych obiektach. Część druga – dokumentacyjna – wymienia 101 obiektów. Przy każdym obiekcie podany jest czas budowy, dane o przebudowie lub zniszczeniu, sposób użytkowania i właściciel. Czasem dodatkowo zamieszczone jest zdjęcie obiektu, którego brak w części ogólnej. Na uwagę zasługuje zestaw fotografii przedsta-

wiających stan obecny (124) oraz reprodukcji starych zdjęć.

Na tym odcinku Ren płynie wśród wzniesień skalnych lub zalesionych stwarzających w przeszłości dogodne warunki obronne.

Zamki nadreńskie należą do zespołu najstarszych średnio-wiecznych budowli tego typu na północ od Alp, skutecznie konkurując z zamkami alpejskimi. Ich powstanie wiąże się z historycznym szlakiem komunikacyjnym i handlowym jeszcze z czasów rzymskich. Tędy szły legiony rzymskie na podbój Galii, a w ślad za nimi rzymska kultura i handel<sup>1</sup>.

Kilka wieków później tymi samymi szlakami, choć w odwrotnym kierunku, ruszyła nawała barbarzyńskich Germanów na podbój Italii. I wreszcie w początkach drugiego tysiąclecia tędy również prowadziła „droga cesarska” łącząca Nadrenię z Lombardią, wówczas najbardziej kulturowo dojrzałych obszarów Niemiec i Włoch.

W 843 r. powstało państwo niemieckie. W czasach karolińskich (w Niemczech do początków X w.) zadaniem Palatynów Bonn i Kolonii było zarządzanie dobrami królewskimi i ich obrona. Angażowani w tym celu rycerze wraz ze swoimi drużynami zaczęli osiedlać się w najbardziej dogodnych do tego miejscach<sup>2</sup>. Na przełomie X i XI w. nadania przenoszą się na popieczników i koligatów kolejnych władców. Wykształceniu się systemu władzy świeckiej towarzyszyło drobniogłowe zróżnicowanie drabiny feudalnej, a w rezultacie krzyżowania się różnych wpływów tendencje separatystyczne księstw plemiennych. Wytworzyła się tu mozaika polityczna księstw i księstewek, niepodobna do żadnej innej części Niemiec.

Począwszy od XI w. najbardziej intratnym przywilejem nadawanym przez suwerena było prawo poboru cła, w tym wypadku na Renie. Początkowo rzadki przywilej upowszechnił się, o czym świadczy fakt, że o ile w końcu XII w. na odcinku między Kolonią i Moguncją było 19 stacji celnych, to w połowie XIII w. liczba ich wzrosła do 39. Obdarowani przywilejem dla zabezpieczenia swoich interesów budowali również umocnienia forteczne, niekiedy po obu stronach rzeki, wraz ze strzeżoną przegradą (m.in. zamki „Gutenfels”, „Kaub”, „Stahleck” oraz należące do biskupów Moguncji „Ehrenfels”, „Mauseturm” i „Klopp”).

W rezultacie wykształcił się ciąg zamków, których pozostałości w takiej czy innej formie są do dziś widoczne<sup>3</sup>. Obecnie na 155 km odcinku Renu między Bonn i Moguncją po obu stronach rzeki można doliczyć się około 100 znajdujących się w różnym stanie zamków historycznych. Jak stwierdzają autorzy monografii, co 2 km natrafić można na ich pozostałości<sup>4</sup>.

Niezależnie od stanu ich zachowania, wartości historyczno-architektoniczne i wyglądu niemal wszystkie tworzą mocne akcenty krajobrazowe w górskim otoczeniu doliny.

Rodowód historyczny większości zachowanych obiektów sięga XI–XIII w. Co prawda w XIV w. powstały jeszcze niektóre, ale począwszy od XV w. zaczyna się upadek jednych (czasem zupełny zanik), przebudowa innych, a nowe pojawiają się sporadycznie. Te ostatnie budowane były w stylach epok renesansu, baroku czy później neoklasycyzmu. Istniejąca obecnie „mieszanina stylów” z reguły wywodzi się z nawet kilkukrotnej przebudowy. Niektóre zamki znalazły trwałe miejsce w historii Niemiec (np. „Kaiserpfalz” wywodzący się od Karola Wielkiego). Ze względu na stan zachowania dla uproszczenia podzielono wszystkie obiekty na 2 grupy:

- 1) obiekty historyczne obecnie użytkowane (ok. 60),
- 2) obiekty zachowane w formie ruin (ok. 40).

W grupie obiektów użytkowanych na uwagę zasługują wartości architektoniczne, historyczne, sposób użytkowania i w pewnym sensie forma własności rzutuująca na sposób zachowania i użytkowania. Nie sposób w krótkiej recenzji – na podstawie opisu i zdjęć, fragmentarycznych wrażeń wizualnych – ocenić ich wartość architektoniczną; łatwiej – wartość historyczną. Pod tym względem najprostszy podział sprowadza się do wyodrębnienia trzech grup:

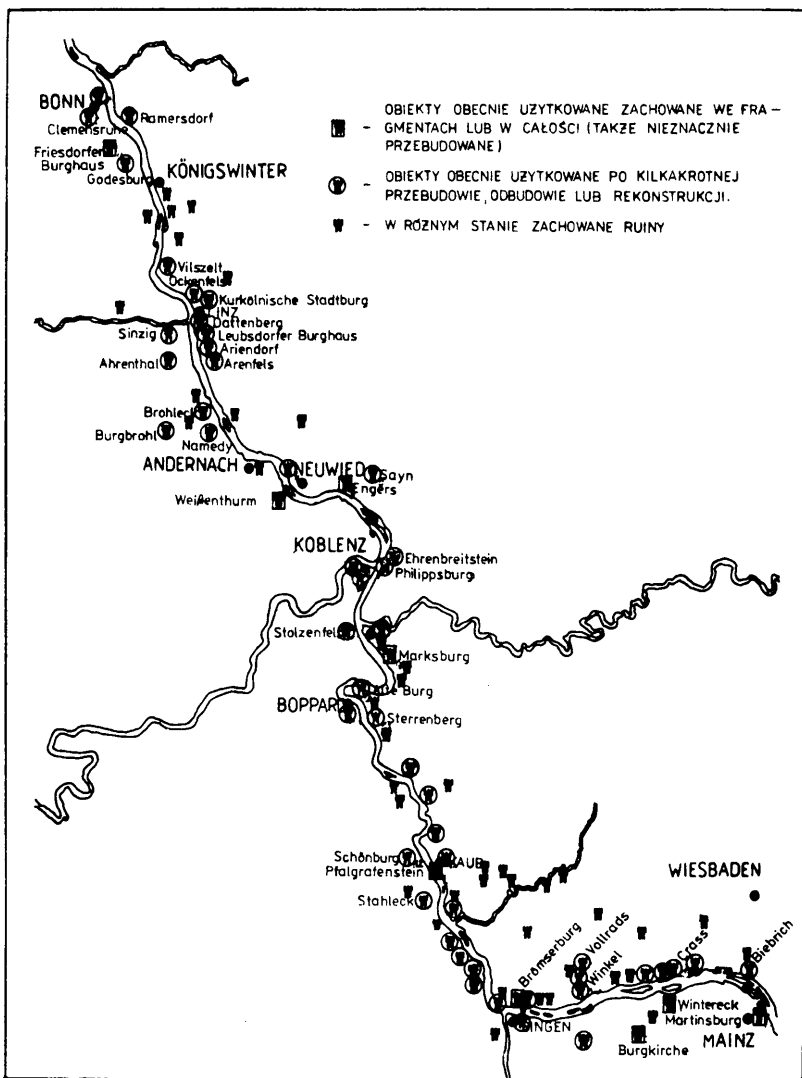
1. Obiekty wcale albo nieznacznie zniszczone w ciągu wieków, a ich obecny wygląd jest wynikiem rozbudowy lub przebudowy.

<sup>1</sup> Na marginesie dodajmy, że średniowieczna kopia rzymskiej mapy *Pentigner Tabula*, znajdująca się obecnie w Wiedniu, przedstawia miasta nadreńskie jako główne miasta w podbitym kraju.

<sup>2</sup> Henryk I zwany Ptasznikiem, koronowany w 916 r., uznał dolinę Renu, a zwłaszcza odcinek między Moguncją i Kolonią, za rdzeń swego królestwa.

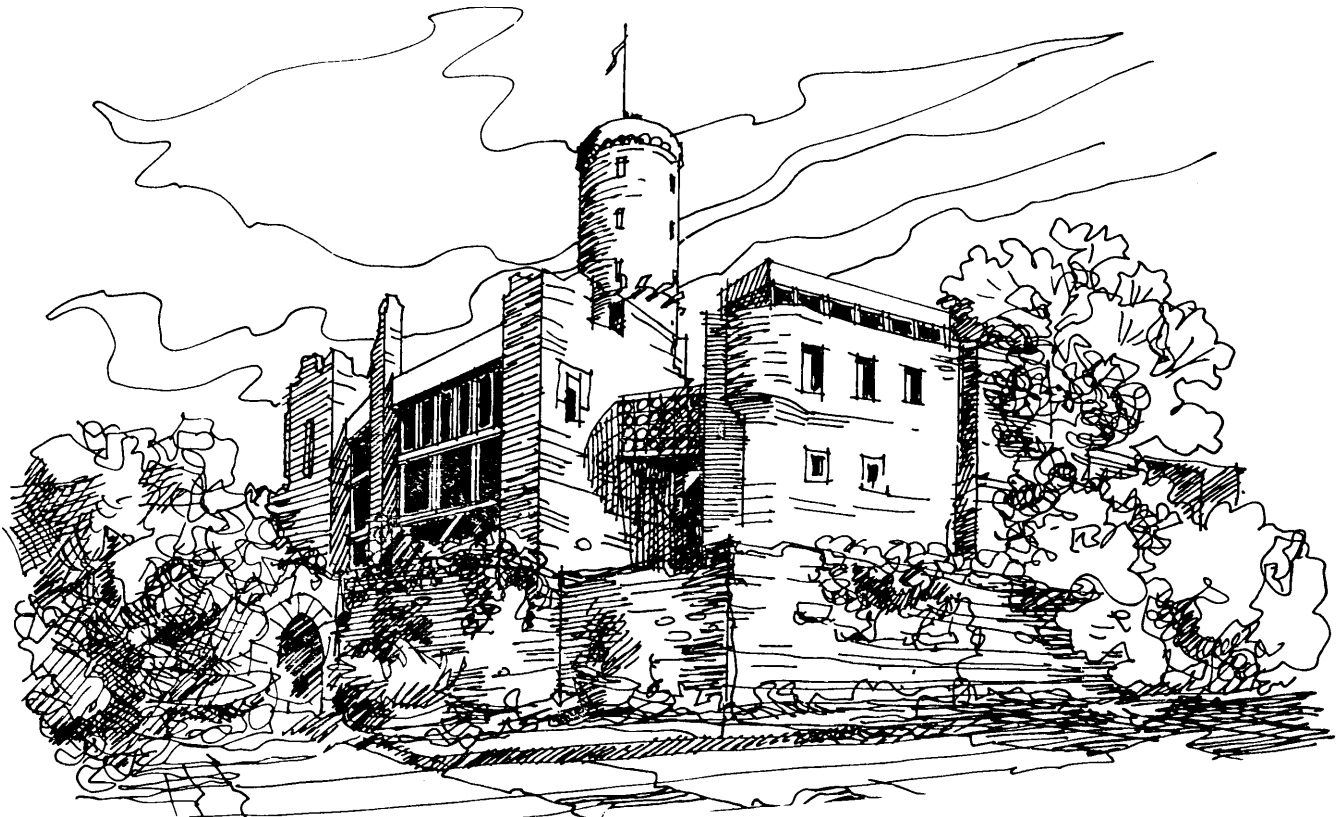
<sup>3</sup> Do zniszczenia wielu zamków przyczyniła się wojna trzydziestoletnia.

<sup>4</sup> Rozmieszczenie pozostałości historycznej zabudowy przedstawia załączona mapa.



1. Rozmieszczenie zamków nadreńskich – ich stan obecny i użytkowanie

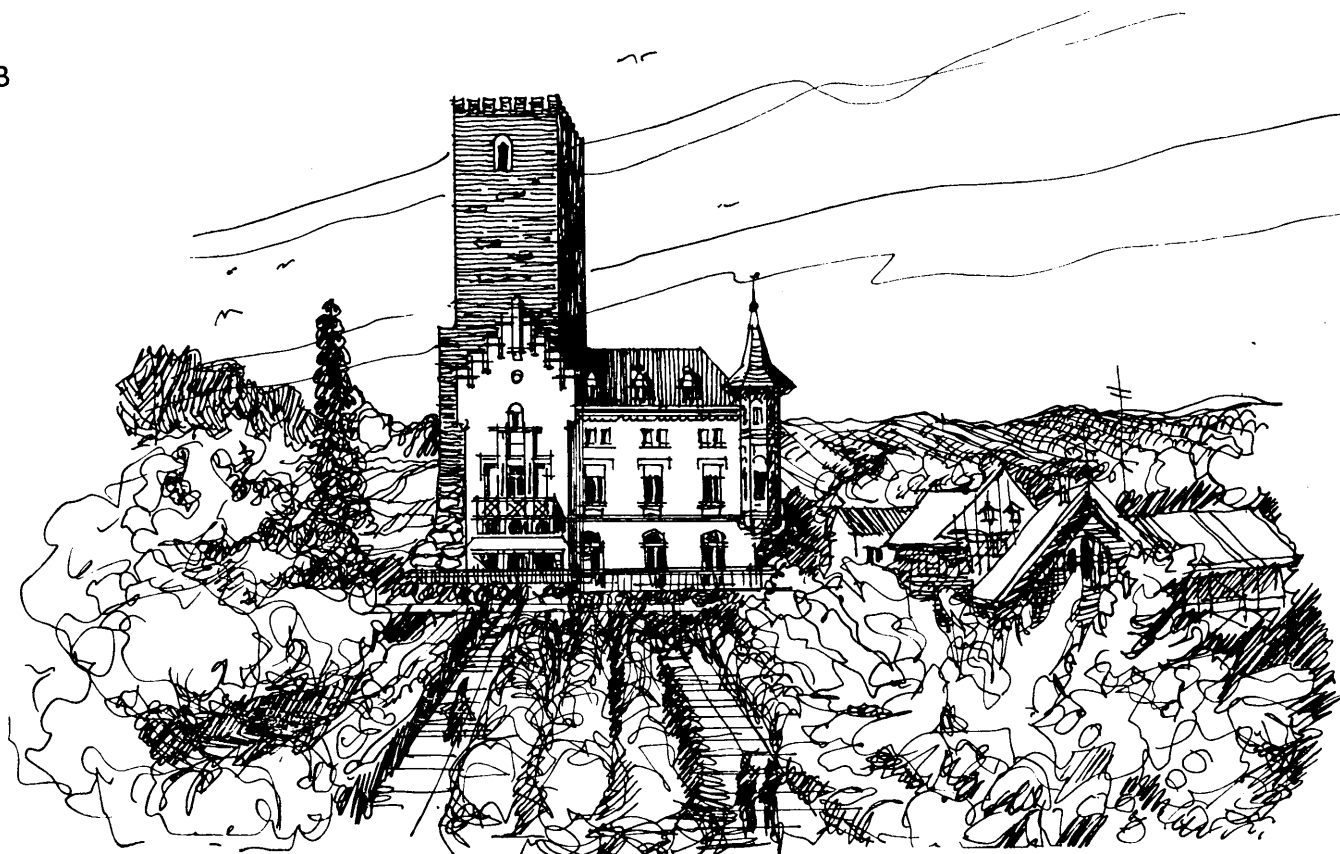
2. „Godesburg”, w średniowieczu jedno z najbardziej godnych uwagi założeń obronnych, obecnie – przykład „symbiozy” starego z nowym, użytkowany jako hotel



A



B



3. „Boosenburg”: A – wygląd zamku na podstawie starego sztychu; B – stan obecny  
(rysunki – H. Orlińska)

Grupa ta obejmuje proporcjonalnie nieznaczną liczbę obiektów, wśród których wyróżniają się:

- „Marksburg” (Braubach) – jedyny nie uszkodzony obronny zamek wysoczyznywy rozbudowywany od XIII do XVIII w.; nieznacznym uszczerbek poniósł dopiero w trakcie II wojny światowej, odrestaurowany, zachowane historyczne wnętrze;
- „Pfalzgrafenstein” (Kaub) – położony na wyspie na Renie, dawna komora celna, nie uszkodzony. Obecna postać barokowa (z wyraźnie zachowaną wieżą i murami średniowiecznymi) pochodzi z 1607 r.;
- „Martinsburg” (Oberlahstein) – miejski zamek obronny, w którego zespole wyraźnie uwidacznia się stopniowa rozbudowa i przekształcenia od gotyckiej wieży mieszkalnej, przez renesansowy pałac, barokową przebudowę i klasycystyczne dobudówki,
- „Maus” (St. Goarshausen-Wellmich) – dawna rezydencja arcybiskupa Trewiru, pochodzący z XIV w., uszkodzony w XVIII w., odbudowany na początku XX w., obecnie poddawany rewaloryzacji – najlepiej zachował swój średniowieczny charakter wieży mieszkalnej.

2. Obiekty zniszczone lub zrujnowane przez zaniebanie, następnie odbudowane z zachowaniem partii średniowiecznych wydzielonych lub włączonych strukturalnie do nowej budowli. Grupa ta jest stosunkowo liczna. Znajdują się w niej obiekty różnej skali i wielkości. Spośród wielu wymienionych w opracowaniu jako przykładowe warto podać:

- „Gutenfels” (Kaub) – krajobrazowo i historycznie stanowiący całość z położonym na wyspie reńskiej „Pfalzgrafenstein”;
- „Alte Burg” (Osterspai) – z zachowaną średniowieczną wieżą mieszkalną nadal użytkowaną;
- „Bromseburg” (Rudesheim) – pochodzący z przełomu XI/XII w., przebudowany dopiero w wieku XIX;
- „Dattenburg” (koło Linzu) – część mieszkalna pochodząca z XIX w. z zachowanymi przyległymi ruinami średniowiecznymi.

3. Obiekty powstałe w późniejszych epokach historycznych (renesans, barok).

Większość z nich powstała na fundamentach średniowiecznych, a tylko niektóre budowane od podstaw. Wydaje się, że łączą je cechy wspólne właściwe dla danej epoki. Jako charakterystyczne przykłady można wymienić:

- „Neuwied” (w miejscowości o tej samej nazwie) – po zniszczeniu w 1694 r. pierwszego zamku, odbudowany jako zamek barokowy J. Ludwika Rothweila (1706 r.), ukończony w latach 1748–1756 przez Behagela v. Adlerskrona. Położony na brzegu Renu, na skraju barokowego starego miasta, powstałego równocześnie z pałacem, ufundowanego na placach ofiarowanych przez księcia v. Wied użytkownikom pod warunkiem zachowania określonych rygorów budowlanych. Pałac i miasto tworzą do dziś homogeniczną całość;
- „Kurfürstlichen Schloss” (w Koblenji) – najpóźniejsza pałacowa budowla XVIII-wieczna (1777–1793), ale równocześnie najwcześniejszy klasycystyczny obiekt w Nadrenii (projekt arch. M. d’Ixnard);
- „Ehrenbreitstein” (w pobliżu Koblenji) – potężna twierdza położona na wzgórzu, z początków XIX w., nad Renem, do dziś imponująca swoim założeniem;
- „Stolzenfels” (w pobliżu Koblenji) – zniszczony w 1689 r. przez Francuzów. Ruiny ofiarowane w 1815 r. następcy tronu Fryderykowi Wilhelmmowi. W 1828 r. rozpoczęto budowę według planów Schinkla. Od 1844 r. udostępniony publiczności; ogród zamkowy projektu Lenne i Weyhe. Zachowane wnętrza należą do najbogatszych ze wszystkich zamków nadreńskich;
- „Rheinstein” (Trechtingshausen) – wiszący zamek nad Renem w miejscu XIV-wiecznego – zbudowany w 1823 r. w stylu neogotyckim, w przeważającej mierze z neogotyckimi wnętrzami.

Sposób użytkowania obiektów uwarunkowany jest tym, czyją stanowi własność. Obiekty stanowiące prywatną własność z reguły użytkowane są jako rezydencje, choć część z nich obecnie przekształconych jest na hotele i restauracje. Obie-

ktę stanowiące własność społeczną są z natury rzeczy wykorzystywane na cele społeczne.

Rezydencje prywatne – około połowy obiektów historycznych – są w większości niedostępne szerszemu ogółowi lub tylko możliwe do obejrzenia z zewnątrz. Te natomiast, które powszechnie udostępniono, dysponują rekreacyjnymi urządzeniami towarzyszącymi (restauracje, parkingi, kawiarnie i punkty widokowe).

Sposób użytkowania obiektów stanowiących własność państwową lub społeczną wiąże się z wartością historyczną obiektu, umiejscowieniem w sieci osadniczej, położeniem geograficznym i wielkością danego obiektu. Położone na obszarach miejskich lub na ich obrzeżach służą jako lokale władz administracyjnych („Ardeck”, „Gau-Algesheim”, „Klopp” Bingen; „Kurfürstliche Schloss”-Koblencja), bibliotek i archiwów miejskich („Kurfürstliche Stadtbürg” – Koblencja), uniwersytetów („Clemensruhe” – Bonn; tamże „Kurfürstliche Schloss”). W Boppard – „Kurfürstliche Burg” – zabytkowy obiekt mieści muzeum miejskie i posterunek policji. W Bingen („Mauseturm”) mieści się stacja sygnalizacyjna dla statków płynących Renem. Dość znaczna liczba obiektów zajęta jest przez muzea lub traktowana jako zabytkowe wnętrza („Ehrenbreitstein”, „Marksburg”, „Kurfürstliche Burg”, „Soonek”, „Sinzig”, „Rheinstein”, „Pfalzgrafenstein”, „Stolzenfels”). Położone z dala od skupisk miejskich w atrakcyjnym krajobrazie nadreńskim służą jako domy wypoczynkowe („Stahleck”, „Dattenberg”, „Katz”). W „Engers” mieści się szpital. Także urząd do spraw zabytków Hesji ma swoją siedzibę w obiekcie zabytkowym („Bieberich”). Wiele zabytkowych obiektów wykorzystano na hotele i restauracje („Ockenfels”, „Rheinhardtshausen”, „Schonburg”, „Godesburg” i kilka innych). Z punktu widzenia rewaloryzacji na uwagę zasługuje „Godesburg”, gdzie „stare” połączone z „nowym” stanowi harmonijną całość. Obecnie prowadzone są prace konserwatorskie w dużym obiekcie „Sterrenberg”, zamku wysoczyznywym pochodzącym z XII–XIV w., popadłym w ruinę w XVI w.

Druą grupą to ruiny. Niekiedy są to dobrze zachowane fragmenty, a kiedy indziej niszczące resztki wskazujące na niegdysiejszy obiekt znany z opisu lub starych szychów. Wśród zachowanych ruin wyróżniają się:

- „Hattenheim” – zachowana średniowieczna wieża mieszkalna z resztką murów obronnych (XV w.),
- „Ehrenfels” w Rudesheim – zespół obronny z położoną na maleńkiej wyspie Mysią Wieżą (Mauseturm), z przełomu XIII/XIV w.; zachowały się wieże i mury obronne;
- „Fürstenberg” w miejscowości Rheindiebach – zamek budowany w XIII–XV w., potężna twierdza znana ze szychów XVIII-wiecznych, zniszczony w 1689 r.; własność prywatna – powoli niszczeje.

Wspomnieć jeszcze należy o ruinach zamku „Kaiserpfalz” – Karola Wielkiego, z zachowanymi resztkami tzw. Aula Regia, dobrze zachowanym fragmencie zamku „Gutenfels” – zbudowanym tuż po roku 1200 i ruinach „Mosburg” z 1805 r., przekształconym w neogotycką „sztuczną ruinę”.

Użyte w tekście sformułowanie *offene Ruine* (ruiny otwarte) dotyczy raczej ich dostępności, natomiast nie daje obrazu zakresu ich konserwacji. Opierając się na materiale ilustracyjnym, wzmiankach w tekście oraz niektórych spostrzeżeniach własnych, można przypuszczać, że połowa z nieco ponad 40 zachowanych ruin poddana jest działaniom zabezpieczającym, choć wydaje się również, że nie wszystkie z nich są objęte działaniami konserwatorskimi. Większą troską są otoczone obiekty będące własnością państwową, miejską lub towarzystw opiekujących się zabytkami – z reguły są one historycznie cenniejsze. Inne stopniowo niszczenia i zapewne za niewiele lat nie będzie po nich śladu, jak to miało miejsce już w kilku wypadkach (np. „Petersberg”, o którym są wzmianki historyczne, natomiast nie jest nawet znana jego dokładna lokalizacja).

Omawiane opracowanie jest próbą udokumentowania tych, które jeszcze istnieją i zwrócenia uwagi społeczeństwa na potrzebę większej dbałości o zachowanie dziedzictwa narodowego.

oprac. Halina Orlińska